

TÜRKİYE'DE DÜNYA KAPİTALİZMİYLE EKLEMLENME SÜRECİNDE DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİ*

Atakan OKUTAN**

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de kapitalizmin gelişimiyle ilgili tarihsel ve çözümleyici bir çalışma olma savındadır. Çalışmada, dünya kapitalist sistemine geçiş ile birlikte Türkiye’deki iktisadî ve siyasî dinamikler bağlamında yaşanan dönüşümün, içsel ve dışsal koşullar açısından ne yönde gerçekleştiğinin belirlenmesi, sonuçta da bu sürecin Türkiye’de sınıfsal konumlanışları nasıl ve ne yönde etkilediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı ortamında Türkiye’deki iktisadî, siyasî ve toplumsal yaşam koşullarında kurulan hükümetlerin politikaları ve sonuçları değerlendirilmiş, sonra bu politikaların uygulama sonuçları, ülkenin dünya kapitalizmiyle eklemlenme çabaları bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, bazı iç hukuki gelişmeler ile kapitalizme eklemlenme sürecini etkileyen dış siyasî gelişmelere değinildikten sonra, Türkiye’nin ilk büyük kur ayarlaması olan 7 Eylül 1946 kararlarının öncesi ve sonrasındaki gelişmelere odaklanılmıştır. Kapitalizme eklemlenme sürecinin son dönemecinde, anılan süreci hızlandıran dış gelişmeler olmaları bağlamında; Truman Doktrini, Marshall Planı, ABD kaynaklı raporların yanı sıra, içte TBMM, hükümetler ve aydın çevrelerdeki Amerikancı akımının etkisi ortaya konularak, devletçiliğin ve CHP’nin ideolojik dönüşümüne, son olarak da “Hür Dünya”ya yönelik yolunda son duraklardan biri olan 1948 Türkiye İktisat Kongresi’nin önemine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Devletçilik, Cumhuriyet Halk Partisi, 7 Eylül 1946 Kararları, “Hür Dünyaya” Giriş.

*Bu çalışma, yazarın “*Türkiye’nin Dünya Kapitalizmine Eklemlenme Süreci: İktisadi ve Siyasi Dinamikler*” başlıklı doktora tezinden yazılmıştır.

**Dr., atakanokutan@gmail.com, ORCHID No: 0000-0002-2504-9586

Makale Gönderim Tarihi: 01.04.2022

Makale Kabul Tarihi: 09.05.2022

**ANNIHILATION OF STATISM
IN THE PROCESS OF ITS ARTICULATION TO WORLD CAPITALISM
IN THE TURKISH REPUBLIC**

ABSTRACT

This study claims to be a historical and analytical study of the development of capitalism in Turkey. It is aimed to determine how the transformation in Turkey has occurred in the context of the economical and political dynamics with the transition into the world capitalist system took place in terms of domestic and international conditions, and ultimately to reveal how and in what way this process affected the social classes in Turkey.

In this context, the policies and results of the governments established in the economic, political, and social conditions in Turkey during the Second World War environment were evaluated; and then the implementation results of these policies were tried to be examined in the context of the country's efforts to articulate with the world capitalism.

In this context, after mentioning some domestic laws and the foreign political developments affecting the process of articulation with capitalism; the developments before and after the political decisions of September 7, 1946, Turkey's first major exchange rate adjustment, are focused on.

In the last phase of the process of articulation into capitalism, emphasis was placed on the importance of the Truman Doctrine, Marshall Plan, and reports from the USA as the external developments that accelerated the aforementioned process; as well as the effect of the Americanist current in the Turkish Grand National Assembly, governments and intellectual circles in the context of internal developments to the ideological transformation of statism and CHP and finally mentioning the crucial value of the 1948 Turkish Economy Congress, which was one of the last stops on the way to the "Free World".

Key Words: Statism, Republican People's Party, September 7, 1946 Devaluation, Entering the "Free World".

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye için, iç ve dış koşullar açısından büyük zorluklarla geçmiştir. İç iktisadî koşulları düzenlemek için alınan hemen hemen bütün önlemler öngörüldüğünün aksi yönünde sonuçlanmış, başta hayat pahalılığı, kıtlık ve karaborsa olmak üzere, toplumsal-sınıfsal yapılarda ve gelir dağılımında onarılması oldukça güç sorunlar ortaya çıkmıştır. Hükümetlerin piyasa üzerindeki yoğun denetimleri, özellikle büyük çiftçi, tüccar ve sanayicilerin sermaye birikimlerinde önemli artışlar sağlamasına karşın, memur, esnaf, işçi ve küçük çiftçiler çok önemli gelir ve refah kayıplarına uğramıştır. Bu olumsuz iktisadî ve toplumsal koşulların siyasî alana yansımaları da, dönem içinde iyice güçlenen liberalizm-kapitalizm taraftarlarına, yaşanan olumsuzlukların sorumlusu olarak tek parti iktidarını ve onun iktisadî aygıtı olan devletçiliği gösterebilecekleri siyasî kanıtlara sahip olmalarını sağlaması olmuştur.

Savaş sonrası dönem ise devletçiliğin içinin aşama aşama boşaltılıp salt liberal bir iktisadî araç biçimine evrilmeye çalışıldığı, çok partili yaşamın başlatıldığı ve kapitalist Batı Bloku'na yönelişin açık bir devlet politikası olarak ortaya çıktığı bir süreç olmuştur. Bu sürecin ana aktörleri de, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki liberal unsurlar, muhalefet, büyük sanayi-ticaret sermayesi ve Batı Bloku (ABD) olmuştur.

Sonuçta Türkiye'de bağımsız iktisadi kalkınmanın öncü aygıtı olarak ortaya çıkan devletçilik, Demokrat Parti (DP) iktidarı devralmadan önce 1947'de bizzat CHP tarafından, dönemsel dış nedenler gerekçe gösterilerek sona erdirilmiştir.

Bu makalede, yukarıda kısaca aktarılan tarihsel rota boyunca Türkiye'nin dünya kapitalizmine eklenme sürecindeki iktisadî-siyasî dinamiklerin saptanarak, bu çerçevede incelenen zaman dilimi içerisinde, Türkiye'de yaşanan dönüşümün sınıfsal konumlanışları nasıl ve ne yönde etkilediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmada, İkinci Dünya Savaşı ortamında Türkiye'deki genel görünüme değinilerek, görev yapan hükümetlerin yürüttükleri uygulamalar değerlendirilecek, makale konusuna yansımaları ölçeğinde sınırlı tutulmak kaydıyla; Millî Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapitalistleşme çabaları bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır. Sonrasında Türkiye'nin ilk büyük kur ayarlaması olan 7 Eylül 1946 kararları çerçevesindeki gelişmelere odaklanılmaya çalışılacaktır. Dünya kapitalist sistemine eklenme sürecinin son döneminde, anılan süreci hızlandıran dışsal gelişmeler olmaları bağlamında; Truman Doktrini, Marshall Planı ve ABD kaynaklı "uzman" raporları ele alınacaktır. Bunun yanı sıra, içte TBMM, hükümetler ve aydın çevrelerindeki Amerikancı akımının etkisi ortaya konularak, devletçiliğin ve CHP'nin dönüşümü, son olarak da "Hür Dünya"ya yönelik yolunda son duraklardan biri olan 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin önemine vurgu yapılacaktır.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYESİNDE GÖRÜNÜM

İkinci Dünya Savaşı¹ yılları darlık, yokluk ve pahalılığın o güne kadar görülmemiş derecede doruğa ulaştığı bir dönem olmuş, Türkiye savaşın içinde yer alan ülkelerden daha yüksek hayat pahalılıklarına tanıklık etmiştir (Metinsoy, 2016, s.142). Bu süreçte sınıfsal çıkarları açısından en iyi konumlanan kesimler büyük burjuva sınıfları (finans-kapital ve büyük toprak ağaları) olmuştur. İlerleyen günlerde siyasal-yönetsel etkisini artıran bürokrasinin; "daha da güçlenmiş olan gayrimüslim burjuvaziyle çatışmasının sonucu olarak Varlık Vergisi" (Ökte,

¹ Makalenin devamında "savaş" sözcüğü ile aksi vurgulanmadıkça İkinci Dünya Savaşı kastedilmiştir. (y.n.)

1951, s.37) ayrıca var olan gücünü çok daha artırarak (bürokrasinin) karşısına dikilen toprak ağalarıyla çatışması da, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na bağlı gelişmelerle önem kazanmıştır.

Savaş başladığında Türkiye'nin sanayiye dayalı üretim sürecinde bir fabrika deneyimi bulunmamaktadır. Bu, ülkede sanayinin küçük ölçekli mal üretiminden fabrika boyutuna doğru olan geçiş süreci bağlamında batı ülkelerindeki doğrultuda gelişmemiş olmasının bir sonucudur: El emeğine dayalı sanayi, yabancı fabrika sanayine karşı koyamamaktadır. İç pazar dardır ve bu durum fabrika sanayinin gelişme sürecindeki en büyük engeldir. Ülkede kapitalist mülkiyetin ilk biçimleri de, yabancı sermayenin büyük baskısı altında ve tarımda feodal benzeri ilişkilerin korunduğu koşullarda kapitalizmin ileri biçimlerine doğru bir gelişme gösterememiştir.

Savaş dönemi emeğiyle geçinenler için oldukça güç bir zaman dilimi olmuştur: *“Bu dönemde çalışma koşulları zorlaştırılmış, çalışma süreleri uzatılmış, seferberlik, zorunlu askere almalar vb. nedeniyle kadın ve çocuk işçiler dahi sanayide çalıştırılmış, çalışanların ücretleri genel olarak çok düşmüştür”* (Çiner, 2008, s.713).

Türk dış politikası ise bir saldırı olasılığına karşı ordunun savaşa hazır bir biçimde donanımını sağlamak, Türkiye'ye bir saldırı olmadıkça savaşa katılmamak, savaş sonrasında oluşacak yeni güçler dengesinde Türkiye'nin zayıflamadan ayakta kalmasına zemin hazırlamak yönünde kurgulanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin savaş dışında kalmasını, Liddell Hart'ın *“yüksek strateji”* diye tanımladığı izlem ile sağlamıştır. Yüksek strateji, ülkenin temel siyasî amacını gerçekleştirmek için bir milletin bütün olanaklarının eşgüdümlü bir biçimde yönetilmesidir (Hart, 2002, s.249).

Türkiye'de savaş döneminde görev yapan Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerince farklı iktisat politikası almaşıkları yürütülmeye çalışılmıştır. Fakat, hepsinin sonucu da ağır iktisadî koşulların yükünün düşük gelirli geniş halk yığınlarına yüklenmesi olmuştur. Bunun yanı sıra, var olan koşulları, kendi çıkarlarını en çoklaştırmak için fırsata çeviren *“bazı ticaret ve ziraat erbabının”* haksız ve büyük boyutlu gelirler kazanması, diğer yandan öncelikle bürokrasi kadrolarının yüksek kesimlerinin bir bölümü olmak üzere, memurların da bu kazançlara (rüşvet, kayırmacılık vb. yöntemlerle) ortak olması şeklinde bir görünüm ortaya çıkmıştır. İsmet İnönü'nün 1942'de TBMM'yi açış konuşması, bazı çevrelerin geçimsel açıdan toplumun içinde bulunduğu sıkıntılı süreci kendi çıkarları için bir fırsat olarak değerlendirdiği gerçeğine duyduğu öfkeyi dile getirmektedir: *“...Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar”* (TBMMTD, 6:28, 1, 3-5.).

Sonuçta dönemin millî burjuva sınıfı, iktisadî açıdan ele geçirdiği ya da ele geçirmek üzere olduğu siyasî iktidarı, işçi ve köylü sınıfının olağanüstü gelir kayıplarından kendilerine yönelen gelirden sağladığı kârlarla kurmuş, bunun yanı sıra sermaye açısından hâlâ oldukça yetersiz olduğundan da dış yardım gereksinimi ve bağımlılık ilişkisi sürekli duruma gelmiştir.

2.1. Savaş Ekonomisini Sürdürmek Zorunda Olan Hükümetlerin İktisat Politikalarının Kapitalistleşme Sürecine Etkileri

Savaş sırasında Türkiye'de görev yapan hükümetlerin yürüttükleri iktisat politikaları çok eleştirilmiştir. Türkiye'nin anılan savaş döneminde savaş ekonomisi uygulamak zorunda

kaldığı bir gerçekliktir ama “bu yıllarda görev yapmış olan tüm hükümetler, yaşamın bir türlü normal seyretmesini de sağlayamamıştır” (Velidedeoğlu, 1973, s.354).

Savaşın başlamasıyla aşamalı bir seferberlik ortamına girilmiş, üretken/genç nüfusun önemli bir bölümü askere alınmış, böylece bütçenin çok büyük kısmı savunma giderlerine ayrılmak durumunda kalınmıştır. Bunun sonucu olarak da savaş, Türkiye'nin kalkınma çabalarını da oldukça olumsuz etkilemiştir.

Savaş süresince, Türkiye'nin büyük ölçekli tüccarları, büyük sanayicileri ve büyük toprak ağaları özellikle Almanya ile olan ticaretlerini artırmış, aynı kesimler -muhatapları tarafından (muhataplarının) düşmanlarıyla da ticaret yaptıkları bilinmesine karşın- ABD, İngiltere gibi ülkelerle de ticaret yapmışlardır. Diğer yandan “Türkiye 1943 yılı başında, daha önce imzalanmış olan ticarî antlaşmalar gereğince Almanya'ya krom satmaya başlamıştır” (Ekinci, 1997, s.197-201). Savaşta bütünüyle yıkılan Avrupa için gerekli olan gıda ve hammadde gereksinimi, Türkiye dış satımı açısından olumlu olmasına karşın ülkenin yol ve tarım araçları vb. donanımı yönlerinden eksikliği, işlenmeyen geniş tarım toprakları da değerlendirilmeye katıldığına, bu alandaki gizil gücünü kullanmasını sınırlamıştır.

Türkiye soğuk savaş dönemine, savaş döneminde hazırladığı bir kalkınma planı ile girmiştir. 1944 yılında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, savaş sonrası için bir kalkınma planı hazırlanmasına karar vermiştir. “Plan, özel girişimciliğin önem kazanmaya başladığı ve ülkenin yabancı sermayeye karşı tutumunu yumuşatmakta olduğu bir dönemde, devletçi bir mantıkla yazılmış, uygulama olanağı da bulamamıştır” (Tekeli ve İlkin, 1981, s. 1-5).

Ana hatlarıyla değerlendirildiğinde 1940'ların Türkiye'si ön-kapitalist ve ticarî niteliği ağır basan bir burjuvaziye sahiptir. “Çağdaş anlamıyla bir sanayi burjuvazisi gelişmemiştir, iktisadî alana; bankalar, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri bağlaşması egemendir. Bu sınıflar ya da zümreler arasında çıkar çatışmaları varsa da, uzlaşmaz nitelikte değildir. Buna karşılık (yoksul sınıfları) kapitalizminin gelişme derecesiyle orantılı olarak cılız bir işçi sınıfının yanında yoksul köylüler oluşturmaktadır” (Timur, 2003, s.101). Diğer yandan, pahalılığın ve yokluğun kaçınılmaz sonucu olarak, yasadışılığın da beslediği olanüstü piyasa kuralları (karaborsa ve vurgun ortamı) memur-bürokrasi katmanlarının işin içine dahil olmasıyla birlikte yönetsel kadrolarının da kısmen kirlenmesi sonucunu doğurmuş; bu bürokratik, iktisadî, malî ve toplumsal kirlenme süreci ilkel sermaye birikiminin büyük sermaye sınıfına doğru yönelişini de birlikte getirmiş, kapitalist sisteme yönelişin tabanını oluşturmaya başlamıştır.

2.2. Uygulamalarıyla Sınıfsal Eşitsizliklere Neden Olması Bağlamında Millî Korunma Kanunu

Refik Saydam hükümeti döneminde “18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu (MKK) kabul edilmiş, dış ticaret neredeyse bütünüyle devlet denetimi altına alınmıştır” (Tezel, 1982, s.182-183). MKK ile yürütme organına olağanüstü yetkiler tanınmıştır:

“Gerekli görülen bölgelerde hangi ürünün üretileceğine devlet karar verebileceği gibi, tarım yapılmayan 5000 dönümden büyük toprakları devlet, bir bedel ödemek koşuluyla kendisi de işletebilecektir. Yasaya göre hükümet; sanayi kuruluşlarının ve maden işletmelerinin neleri, ne miktarda ve ne zaman üreteceklerini belirleme ve bu hedeflerin gerçekleşmesi için işletmelerde zorunlu değişiklikleri yaptırmaya, bu süreçleri denetlemeye bile yetkili kılınmıştır” (Resmi Gazete, 26.1.1940, s.4417).

MKK'nın, TBMM'de üzerinde en ilginç tartışmaların yaşandığı 41. maddesine göre, “40 dönümden az arazisi olan küçük çiftçiler, milli savunma yükümlülükleri gereği bütün öküzlerini devlete vermeye zorunlu tutulmakta ve kendileri için en önemli üretim aracından yoksun kalarak tarım yapma olanaklarını da büyük ölçüde yitirmektedirler. Bunun küçük çiftçi için anlamı iktisadî olarak yıkıma uğramaktır. O dönemde tarımda küçük mülkiyetin çok yaygın olduğu düşünüldüğünde, bu maddenin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır” (Timur, 1993, s.177).

MKK tasarısında öngörülen konular arasında özel sektöre sağlanan en büyük kazanımlardan biri olarak işçi haklarının kısıtlanması da vardır. Sonuçta MKK, bir yandan özel sektörü baskılayıcı maddeler içerirken, aynı zamanda (özel sektörün) kârını güvenceye almaktadır. Aynı yasanın işçilerle ilgili hükümleri iktidar ve bürokrasiye, istenildiğinde, anılan sınıf üzerinde baskı ve sömürü uygulayabilme olanağı vermesi bakımından önemlidir. Yasayla birlikte kadın ve çocukların 1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu'nun yasakladığı iş ve koşullar altında çalıştırılmaları bile olanaklı duruma gelmektedir. Bunun yanısıra yurttaşlar, ücretli iş yükümlülüğüne tâbi tutulabilmektedir. Keyder bu yasayla iktisadî artığın “...aralarından su sızmayan bir koalisyon içinde kaynaşmış bulunan bürokratlar ile sanayi burjuvazisince yağmalandığını” belirtmektedir (Keyder, 1990, s.50).

MKK'nın uygulanması, işçiler ve köylüler yönünden, başka açılardan da olumsuz sonuçlar yaratmış, “köylüler, tarımsal ürünlerine el koyan devletin ödediği düşük fiyatlarla yetinmek ve (özellikle madencilik bölgelerinde) düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmışlardır. Nüfus içinde görece olarak daha önemsiz bir kesimi oluşturan işçiler ise gerek devlet gerekse özel girişimin elinde bulunan işyerlerinde düşük ücretlerle çalışmak, fazla mesai yapmak ve tatil günlerinden yararlanamamak durumunda kalmış, ayrıca iş yükümlülüğüne tâbi tutulmuşlardır” (Koçak, 2013, s.398-404). Diğer yandan MKK ile hükümete, işverenlere yönelik olarak tanınan yetkiler ise oldukça az uygulanmıştır: “El koyma kararları tarım ve sanayide çok sınırlı maddeler için uygulanmış, sadece dokuma ve çimentoya el konulmuştur. Fakat bu dağıtım aracılığıyla küçük üreticilerin dokuma tezgah ve kooperatifleri önemli ölçüde gelişmiştir. Ürünlerine el konulan dokuma fabrikalarına da bedelleri ödenmiştir” (Avcıoğlu, 1996, s.471). Bütün bunların sonucu ise iktidarın işçi ve köylülerin yanısıra, küçük burjuvazinin de desteğini kaybetmesi olmuştur.

Türkiye'de savaş yıllarının en önemli sorunu yetersiz ve kötü beslenme olmuş, insanlar temel gıda maddelerini giderek daha zor bulmuş, bulduklarında da daha fazla ödeme yapmak zorunda kalmıştır. “Fakir tabakalar, en az düzeyde beslenebilmek için gerekli olan ekmek gibi temel maddelerini alamaz ya da bulamaz duruma düşmüşlerdir” (Metinsoy, 2016, s.67). “Diğer yandan iktidarın, ekmek dağıtımını konusunda devlet memuru, parti örgütü ile vatandaş arasında ayırım yapması, toplumsal anlamda önemli ölçüde hoşnutsuzluklara yol açmıştır” (Bakar, 2013, s.28).

Şükrü Saraçoğlu döneminde sıkı denetim politikaları biraz olsun gevşetilmiştir: “Savaş döneminde yaşanan gıda sıkıntısını azaltabilmek, üretim ve tüketimin düzenleme ve dağıtım süreçlerini yönetmek için kurulmuş olan Subaşı Örgütü, Ticaret Ofisi, Fiyat Murâkabe Komisyonları ve Heyetleri, İaşe Müsteşarlığı ve Dağıtım Ofisi lağvedilmiş, fiyatların denetlenmesi ile ilgili görev ve yetkiler, iaşe ve vurgunculuk konularında alınması gereken önlemler ve bu konudaki görevler bütünüyle belediyelere devredilmiş, gıda maddelerinin satışı da serbest bırakılmıştır” (Koçak, 2013, s.413)

Saraçoğlu hükümeti 12 Temmuz 1942'de “Yüzde 25 Kararı” olarak bilinen bir karar almıştır (Resmî Gazete, 1942). Bu karar, küçük ve büyük çiftçileri, ürünlerini (devletten) saklamaya,

karaborsacılığa ya da köye gelen görevlilere *rüşvet* vererek ürününün miktarını az göstermeye çalışmaya yönlendirme yönünde bir sonuç doğurmuştur.

Yüzde 25 uygulamasının bir diğer çok önemli sonucu hayat pahalılığı üzerinde gerçekleşmiş, “Saraçoğlu hükümeti döneminde cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş bir enflasyon ortaya çıkmıştır” (Çınar, 2008, s.250) “Toptan eşya fiyatları endeksi 1943 Temmuz’unda yüzde 715’e sıçramış” (DİE,2003:437). diğer yandan savaşla ortaya çıkan kıtlık koşullarında, piyasa unsurlarına neredeyse teslim olunması da, büyük boyutlu savaş vurgunlarının adeta *yasal* duruma gelmesi anlamına gelmiştir.

2.3. Varlık Vergisi’nin Etkisi

Varlık Vergisi, savaşın olağandışı koşullarında fakir toplumsal tabakalar aleyhine zenginleşen ticaret burjuvazisini vergilendirmek amacıyla yürürlüğe konulmuş gibi görünmesine karşın, din, ırk ve etnik köken ayırımına dayanan uygulamalarıyla, sermayenin -belli ölçülerde- Türk-Müslüman kökenli kişilerin elinde toplanmasını sağlayan hem olağandışı bir sermaye birikimi aracı hem de son derece adaletsiz bir vergileme yöntemi olması açısından vurgulanması gereken bir örnektir. Yasanın uygulamasıyla ilgili kurulan komisyonlar, “yerli” büyük burjuvazinin çıkarları için pazardan uzak tutulması istenen Ermeni, Rum ve Yahudi şirketlerini tasfiye etme amacına hizmet etmişlerdir. Söz konusu yasanın Türk millî sermayesini güçlendirmek, piyasadaki yabancı işbirlikçileri temizlemek vb. amaçlarla çıkartılmış olduğu belirtilse de, yasanın uygulama sonuçlarına bakıldığında çıkarları desteklenen unsurların yalnızca “yerli” büyük sanayi ve ticaret sınıfı olduğu açıkça görülmektedir.

Bütçe açığının normal malî araçlarla karşılama olanağının kalmaması üzerine Saraçoğlu hükümeti bu çıkmazdan kurtulmak için anti-enflasyonist bir iktisat politikası önlemi olarak 11 Kasım 1942 tarihinde, “bir defaya mahsus olarak” (Tokgöz, 1998, s.6). Varlık Vergisi’ni uygulamaya koymuştur. Bu verginin, olağandışı ve olağanüstü nitelikleriyle gerçekte hangi amaca hizmet etmek üzere uygulamaya konulduğu günümüzde bile tartışılabilir, gelir yaratma uygulaması olarak oldukça başarısız, buna karşın tarihsel olarak millî burjuvazi yaratma yönünde önemli etkileri olan malî bir araç olmuştur.

“Varlık Vergisi, ana hedef olarak ticaret burjuvazisinin belli kesimlerinin alındığı, burjuvazinin özellikle siyasî kadrolarla içli dışlı olan unsurlarının diğer kesimler aleyhine çevirdiği türlü yollara olanak sağladığı; bürokrasinin eline sınırsız yetkiler verdiği için de, bazı küçük düşürücü, utanç verici olay ve durumların kaynağı olmuştur” (Boratav, 2005, s.85). Varlık Vergisi, çokça sanıldığı gibi aksine yalnızca gayrimüslimler için de çıkartılmamıştır:

“Türk sermaye çevreleri de oldukça ağır bir vergi ödemek durumunda kalmışlardır ancak aradaki fark, nispeten daha hafif oranda vergilenen Türklerin, kendilerine sağlanan ödeme kolaylıklarından da yararlanarak işlerini tasfiye etmeden, taşınmazlarını satma yoluna gitmeden bu yükün altından kalkabilmeleri, azınlıkların önemli bir kısmının ise servetlerini paraya çevirerek varlıklarını tasfiyeye zorlanmaları olmuştur. Bu eşitsiz durum, iktidara yakın çevreler ile Varlık Vergisi uygulamasından geniş ölçüde kurtulan Anadolu kökenli toprak ve ticaret burjuvazisi unsurları için elverişli bir ortam yaratmıştır” (Boratav, 2006, s.297, 344, 345).

Sonuç olarak Varlık Vergisi; ikisadî ve toplumsal açıdan sınıflar arasındaki dengeyi sarsan, burjuvazinin etnik bileşimine etkileri açısından uzun dönemli siyasî sonuçlar doğuran ve iktidarın halk nazarındaki dışsal nedenlerden kaynaklı olumsuz siciline, içsel nedenlerle büyük bir eksi puan daha eklemiş olan, başarısız bir *kapitalistleşeme* uygulaması olarak kalmıştır.

2.4. Köylünün Artık Ürününe El Koyma Aracı Olarak Toprak Mahsülleri Vergisi

Akbulut'un belirttiği üzere “*kapitalizm, artık elde etme sürecinde kendisinden önceki üretim biçimlerinden, özellikle de feodal üretim biçiminden, ekonomik zor ile siyasî zorun biçimsel ayrılığı temelinde özgül bir nitelik kazanmış ve kendine özgü tarihselliği içinde de farklılaşmıştır*” (Akbulut, 2009, s.7).

26 Nisan 1944'te, İnönü'nün deyiimiyle “*batakçı çiftlik ağalarını*” vergilemek amacıyla TBMM'ye sunulan Toprak Mahsülleri Vergisi (TMV) tasarısı kabul edilmiştir. Tasarıya göre TMV'nin amacı, “fiyat artışları nedeniyle önemli ölçüde yükseldiği değerlendirilen tarımsal gelirleri vergilendirmektir” (Resmî Gazete, 1944). Bu vergi savaş ortamında olağanüstü bir gelir elde etmiş olan büyük çaplı çiftçiliğe konulmuş bir vergidir. Ancak vergiyi adaletsiz yapan verginin büyük ve küçük çiftçi arasında ayırım gözetmemesidir.

TMV devlet ile köylülük arasındaki ilişkisiyi olumsuz etkilemiştir. Gerek zorunlu hububat alımları gerekse verginin tahsil edilmesi sürecinde köylüler büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu sınıf Aşar'ın kaldırılmasından sonra ilk defa olarak *kamu harcamalarının finansmanına* katılmıştır. Vergilerini ödeyemeyen veya vergi oranlarına karşı çıkan köylüler, kolluk baskısıyla gözaltına alınarak, ürünleri de bir biçimde zorla alınarak, hapis ve ağır para cezalarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

İktidar bu vergi ile çok büyük oranda tutuculardan oluşan toprak sahiplerinin tepkisini çekmiş, anılan tabakaların kendisine bütünüyle cephe almasına neden olmuştur. TMV uygulamada büyük tepkilere neden olması nedeniyle 01 Ocak 1946 tarih ve 4840 sayılı yasayla yürürlükten kaldırılmış fakat toplumsal-siyasal düzeyde etkileri sürmüştür.

2.5. Üreticiyi Kapitalistleştirmeyi Amaçlayan Başarısız Bir Kanun Olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

CHP'nin ana muhalefet partisi DP'ye karşı tavrı, başlangıçta yumuşak olmuş fakat bu durum fazla uzun sürmemiştir. İktidar partisi, DP'ye olan toplumsal yönelimin boyutunu gördükçe kaygılanmaya başlamıştır: CHP'nin genç kurmaylarından Nihat Erim'in “*Hürriyet ilâhî'nin üzerine şal örtmekten*” bahsettiği ünlü yazısı da bu günlere rastlamaktadır (Erim, 1946).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da (ÇTK), tıpkı daha önceki Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Kanunu gibi, üzerinde toplumsal-siyasal oydaşma bulunmayan, hatta birbirinin tam tersi yönde görüşlerle savunulan/yerilen konulardandır. ÇTK tasarısını, CHP yönetiminin 1946'dan başlayarak artık DP'yi destekleyen toplumsal muhalefeti savuşturmaya çalışması bağlamında, “iktisadî olmaktan çok siyasî kaygılarla hazırlanmış bir yasa” olarak ele alanlar da vardır (Keyder, 1990, s.52,53). 1946 sonrasında bürokrasinin gelirlerini eski düzeyine getirmeyi başaran CHP, kentli küçük burjuvazi gruplarının savaşın yıkıntılarını -bir ölçüde-atlatmasını sağlamıştır fakat toprak üzerinden kazanç sağlayan yoksul köylüden başlayarak tarımsal sınıflar, bu oransal refah artımından uzak kalmıştır.

ÇTK ile öngörülen toprak reformunun amaçları devrimci değil, tutucu nitelikte olmuş, köylülerin köylerinde tutulması, orta-üst düzey kamu bürokrasisi başta olmak üzere memur kitlesinin toplumsal yapıdaki ayrıcalıklarının sürdürülmesi vb. kaygılar hep ön planda yer almıştır.

ÇTK'da tarımsal alanda yeni bir örgütlenme biçimi olarak ‘*çifçi ocağı*’ kurumu icat edilmiştir. “Çiftçi ocağıyla, mülkü üzerinde köklü olan, emeği ile rahat geçinebilen yerleşik çiftçi ailelerinin yaratılması ve çoğaltılması hedeflenmektedir. Çiftçi ocağının bölünmezliği ile de ziraatla uğraşan-yerleşik ailelerin, iktisadî bir varlık olarak sürekliliği sağlanmak istenmiştir.

Bunun için, çiftçi ocağının ancak toptan geçişi (intikali) ilkesinin konulması yoluna gidilmiştir” (Timur, 2003, s.221). Barkan, “çiftçi ocaklarının üç amacı gerçekleştirmeye çalıştığını bunların; toprağın bölünmesini önlemek, bu durumdaki toprakların pazar ilişkilerinin dışına çıkartılması, ziraatte kökleşmiş emeği ve mülküyle rahatça geçinen çiftçi ailelerinin iktisadî bir varlık olarak sürüp gitmesini sağlamak gibi sosyal ve millî amaçları olduğunu, belirtmektedir” (Barkan, 1980, s.453). Karaömerlioğlu da; çiftçi ocağı kurumlaşmasıyla hedeflenenin, aslında “...toplumsal mobilitayı dondurma ya da sınırlama, gelecekteki olası bir kentlere göç dalgasının önünün alınması gibi amaçlar olduğunu” ileri sürmektedir (Karaömerlioğlu, 1998, s. 31-47).

Yasa tasarısı TBMM’de görüşülmeye başladığında, büyük toprak sahibi milletvekilleri art arda aleyhte söz alarak yoğun bir muhalefet başlatmışlardır. Karşı çıkanların en fazla üzerinde durdukları konu tasarının 17. maddesi olmuştur. Sonuçta çiftçi ocakları konusu yasa tasarısından çıkarılmış, kamulaştırılacak arazilerin bedelinin somutlaştırılacağı tasarının içine alınmıştır.

Ağır siyasî bir ortamda girilen 1945 bütçe görüşmeleri ve CHP içindeki muhalefete karşı olan ilginin yoğunluğu, hükümeti güvenoylamasına kadar götürmüştür. “...Türkiye'nin çok partili siyasal sisteme geçişinde bu görüşmeler bir başlangıç ve itici bir neden olmuştur” (İnce, 2008, s.59).

İktidar partisi, İnönü’nün “...kabul etmeyen benim milletvekilim değildir.” biçimindeki çok açık duruşuyla 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilen 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’ndan bir yıl sonra, 1946’da yapılacak ilk tek dereceli ve çok partili bir genel seçimde iktidar partisinin ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde örgütlenmesi yok denecek kadar azdır. Var olan parti örgütleri de, büyük ölçüde büyük arazi sahiplerinin elindedir. Bu durum toprak reformu çabalarının geriye bırakılmasında önemli bir etken olmuştur.

“İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında ülke tarımında sınıf çelişkileri belirgin biçimde keskinleşmiştir” (Rozaliyev, 1978, s.200,201). Bu süreçte köyde kapitalist üretim gelişmektedir ama bu kapitalist ilişkiler feodal kalıntılarla kapitalizm arasındaki çelişkilerin de keskinleşmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak köyün kapitalistleşmesi, köylülüğün kapitalizmin ilkel biçimlerinden gelişmiş biçimlerine geçmesi, köylü kitlelerinin yoğun bir biçimde daha fazla yoksullaşmasına neden olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna gelindiğinde, Türkiye toplumunun tüm sınıfları değişik beklentiler içine girmiş iken CHP iktidarı, cumhuriyetin devrimci atılımlarıyla sağlamış olduğu desteği büyük ölçüde yitirmiş, bir sonraki seçimleri kazanamayacağını farkında fakat ne yapacağını da bilemez bir durumdadır. İç gündemin yanı sıra, çok bilinmeyenli denklemler üzerine kurulu dış politik koşullar da iktidarı sıkıştıran ve olanca ağırlığı ile çözülmesi bekleyen sorunlar yumağı durumundadır. Oldukça hacimli olan bu iç ve dış sorunları ABD özekli Batı kapitalist sistemine eklemlenerek aşabileceğine inanan siyasî kadro -dış etkenlerin de zorlamasıyla- tercihini bu yönde kullanmıştır.

3. DÜNYA KAPİTALİZMİYLE EKLEMLENME VE PİYASACI DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİ (1945-1948)

1940’lı yılların ortalarından itibaren Türkiye’de toplumsal yapı, 1920’lerin başlarındakinden çok daha değişik özellikler kazanmıştır. Sanayileşme çabaları sonucunda iktisadî yapıda ortaya çıkan gelişmeler, toplumsal yapıda da ciddi farklılaşmalara yol açmıştır. İsrarla sınıfsız olduğu savunulan bir toplumda, çıkarları birbirinden bütünüyle farklı olan sınıfların varlığı açıkça netleşmiş, devletçilik adı altında yürütülen iktisadî uygulamalarla kapitalist yapı

geliştikçe sınıflararası keskinlikler daha da belirginleşmiştir. “Bu toplumsal kesimleri, 1920’lerdeki ve 1930’lardaki devlet ağırlıklı politikalarla bir arada tutmak olanaksız hale gelmiştir” (Makal, 2007, s. 461-462).

Türkiye savaş boyunca, içinde bulunduğu son derece kırılğan durumdan da kaynaklanan nedenlerle, “çelişkilerle dolu bir dış politika izlemiştir. Bu politikanın Türkiye’yi savaş dışında tutmak gibi bir başarısı olmasına karşın, ilişkide olunan hemen hiçbir devletin isteklerini de ‘millî çıkarlarının korunması çerçevesinde davranılmaya çalışılması nedeniyle’ gerçekleştirememesi yüzünden savaş sonunda diplomatik açıdan önemli güçlüklerle karşı karşıya kalınmıştır” (Timur, 2003, s.51).

Diğer yandan, Türkiye’nin savaş sonrasında iktisat politikalarında geçirdiği önemli dönüşümleri anlamak için dünya kapitalist sisteminin o dönemde içinde bulunduğu süreci de vurgulamak gerekmektedir: 1929-1933 yılları arasındaki Büyük İktisadî Buhran sonrasında dünya ticareti aniden çok büyük boyutta küçülmüş, ülkeler içe kapanmış, kendi kendine büyüme modelleri yaygınlaşmış, ticaret daha çok *kliring* sistemi ile yürütülmeye başlamıştır. 1945 sonrası dönemde ise büyük ülkeler, kapitalizmin ana kurumlarını oluşturma çabası içine girmişler, böylelikle hem diğer ülkeleri hem yönlendirebilecekleri hem de iktisadî bunalımları önleyebilecek ve denetleyecekleri bir uluslararası ticaret yapısını kurumsallaştırmaya çalışmışlardır. Savaş sonrasında yeni uluslararası kapitalist iktisadî sisteminin temeli ABD Başkanı Roosevelt’in çağrısı üzerine Temmuz 1944’te toplanan Bretton Woods Konferansı’nda atılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası dengede Türkiye, tarafsızlık politikasından hızla uzaklaşmıştır. Bunun yanı sıra atmaya çalıştığı demokratik adımlarla da Batı’nın sempatisini kazanma çabasına girmiştir.

“*Hür Dünya*”nın liderliğini elde eden ABD, savaş nedeniyle artan iktisadî, siyasî ve askerî gücünü kullanarak, yardıma gereksinimi olan veya güçsüz durumda olan ülkelere yönelik, kendine özgü bir liberalizm ve özgürlük dalgası başlatmıştır.

“Savaş sonrası uluslararası tabloda Türkiye’nin yeri, Truman Doktrini ve Marshall Planı başta olmak üzere, dış gelişmelere göre belirlenmiştir” (Timur, 2003, s.90). Türkiye de bu süreçte, iktisadî ve siyasî açıdan farklı seçenekleri olabilecekken, ısrarla ABD odaklı bir sistemin yürümesine girmeye çalışmıştır. Sander’in anlatımıyla; “Türkiye 1945-1946 yıllarında Sovyet tehdidi ile karşılaştıktan ve Truman Doktrini’nin ilanından sonra bütün dış politika felsefesini Batı’ya sıkı bağlarla bağlanmak ilkesi üzerine kurmuştur. Bunun için de Batı’nın kurduğu tüm siyasî, askerî ve iktisadî kuruluşlara katılmayı amaç edinmiştir” (Sander, 2016, s.62). Bu süreçte Türkiye, siyasî ve iktisadî çıkarlarının Batı ile ittifak yapmasına bağlı olduğu düşüncesiyle SSCB’ye karşı bir duvar oluşturabilmek yönündeki çabaların içinde olmuştur. Buna karşın, dışsal koşulların da zorlamasıyla CHP, DP ile girdiği liberalleşme yarışı sürecinde ABD ile ilişkilerin iyileşmesine büyük çaba harcamıştır.

3.1. Kapitalistleşme Sürecinde Burjuvazinin İktidarı Ele Geçirme Çabaları Bağlamında Demokrat Parti’nin Kuruluşu

1946 yılında olağanüstü toplantıya çağrılan CHP kurultayında çok önemli kararlar alınmıştır: “Bizzat İnönü’nün önerisiyle kendisinin -değişmez genel başkan- sıfatı kaldırılmış, sınıf ilkesine göre dernekler kurulabileceği kabul edilmiş ve tek dereceli bir seçim sistemi kabul edilmiştir” (Avcıoğlu, 1996, s.532). Popülist-liberal yaklaşımlar bu kurultaydan sonra da devam etmiştir. Buğra, “1940’ların sonuna gelindiğinde devletçi politikaların mirasından kurtulmaya çalışan CHP ile diğer partilerin arasındaki farkın önemsizleşmekte olduğu, CHP

yetkililerinin özel sektör karşıtı söyleminin savaş sonrası ortamda yerini bambaşka bir yaklaşıma bıraktığını, bunun da tam olarak Türk siyasetçilerinin iktisâdi politika alanındaki faydacı bakış açısını yansıttığı, katı bir devletçilik yanlısı olan Recep Peker'in 1946'da kurduğu hükümetin bile savaş döneminde uygulanan pek çok kısıtlayıcı önlemin kaldırılacağını belirten bir açıklama yaptığı, siyasî söyleminde ortaya çıkan bu köklü değişikliğe rağmen CHP'nin, yakın geçmişteki müdahaleci mirası nedeniyle, özel sektör yanlısı tutumu konusunda çok inandırıcı olamadığı, iki partinin iktisat programları arasında çok az bir fark olduğu halde, *iktisadî alanı devletçilikten ayıklamak işinin* 1950'de DP'ye düştüğünü ileri sürmektedir” (Buğra, 2003, s.173).

“Savaş yıllarında uygulanan siyasetin toplumun çeşitli tabakalarında belli bir muhalefet ortamı yaratmasına karşın, bir muhalefet partisi kurma girişimi de, yönetici seçkinlerin özendirilmesiyle yine seçkinler grubu içinden gelmiştir” (Timur, 2003, s.33). Yani Türkiye’de siyasî yapı, uluslararası gelişmelere koşut bir biçimde ya da demokrasinin evrensel ilkelerine yaklaşmak amacıyla değil, dönemsel iç dinamikler çerçevesinde davranmıştır.

1946 yılı itibarıyla aslında, var olan partiler arasında -Nuri Demirağ’ın Millî Kalkınma Partisi ayrık tutulursa- DP ve CHP arasında devletçiliğe ve ABD önderliğindeki Hür Dünya’ya bakış açısından önemli bir başkalık da yoktur. Birçok temel konuda birbirlerine karşı sert tutumları olan CHP ve DP, Batı Bloku ve ABD yandaşlığı konusunda aynı düşüncede olmuştur. DP Programı’na (1946) bakıldığında devletin yatırım alanının, alt yapı yatırımları ile sınırlandırılmak istendiği görülmektedir ki, bu görüş iktidar partisinininkinden farklı değildir. Devletçilik, DP Programı’nda, “...devletin, doğrudan doğruya ekonomik eylemlere girişmesi ve düzenleme, özendirme ya da yardımlarla özel girişimin genel çıkarlara uygun biçimde gelişmesinde sorumluluk alması olarak tanımlanmıştır.” (Demokrat Parti, 1946, s.5-6).

Diğer yandan CHP, 1937 yılında yapılan değişiklik sonucunda partinin altı okundan biri olan devletçilik de dahil olmak üzere, kendi ilkelerini anayasal ilke haline getirmiştir. Yani anayasaya göre herkes, muhalefet partileri de dahil olmak üzere, CHP'nin altı ilkesine uygun davranmak, onlara sahip çıkmak durumunda ve zorundadır. Bu çerçevede DP'nin, bir siyasî zorunlulukla devletçilik yanlısı olmak zorunda kaldığı vurgulanabilir çünkü tersine bir tutum, anayasaya ters düşmek anlamına gelmektedir.

Gerçekten, 1940’ların sonunda her iki partinin de propagandalarını dayandırdıkları belli başlı noktalar örtüşmektedir: “Devletçiliğin tasfiyesi, yabancı sermayeye çağrı ve siyasî-faydacı nedenlerle gericiliğe ödün verilmesi” (Yerasimos, 1977, s.1348).

“DP iktisadî açıdan özellikle taşra burjuvazisine ve toprak ağalarına dayanmakla beraber, yoksul köylü ve işçi kitlelerini de peşinden sürüklemiştir. Yönetici seçkinlere karşı başlayan DP hareketi, çeşitli toplumsal sınıfların desteğiyle adım adım gelişmiştir. DP, iktisat politikasında tarıma öncelik vermiş, gerek liderlerinin konuşmalarında gerekse programına koyduğu maddelerle köylülüğün bir bütün olarak savunuculuğunu üstüne almıştır” (Timur, 2003, s.40). Diğer yandan -DP kurucularının sonradan inkar etmelerine karşın- “partinin kuruluşu sırasında sol eğilimli aydınlarla bağlantıları olmuş, hatta bunların dergilerine yazı yazmaya ve sermaye vermeye bile söz vermişlerdir” (Belli, 1994, s.156).

3.2. İlk Büyük Devalüasyona Giden Tarihsel Süreç

1945 sonrasında Türkiye’de siyasîler, özellikle iktisat bürokrasisinin bazı mensupları ABD öncülüğündeki Batı pazarlarına yönelme isteklerini hiç saklamamış, bu isteklerini açıkça belirtmişlerdir. Başbakan Ş. Saraçoğlu, bu durumu şu sözlerle belirtmektedir: “...*Hepimiz*

kaniiz ki, biz bu parayı vermekle, borcumuzun yalnız maddi olan kısmını ödüyoruz. Bir de manevi borcumuz vardır ki, onu da, hürriyet, adalet, istiklâl ve insanlık davalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle ödemeye çalışacağız” (Ulus, 9 Mayıs 1946). Aslında yalnızca Türkiye'ye özgü olmayan bu anlaşmayla ABD, savaş sırasında Türkiye'ye verdiği borçları silmekte, Türkiye ise gümrük korumalarını azaltmayı ve bu ilkelere aykırı düzenlemelerden kaçınmayı üstlenmektedir.

Kur ayarlaması öncesinde, Türkiye açısından önemli bir dış gelişme Sovyetler Birliği ile Kurtuluş Savaşı'nın başından bu yana süren dostluk ve işbirliği ortamının bozulmasıdır. Timur “savaştan sonra Türkiye'ye karşı ileri sürülecek olan taleplerin Sovyet yöneticilerinin kafalarında daha savaşın başından beri olduğu düşüncesindedir” (Timur, 2003, s.56-65).

Toker (Birinci Sovyet notasının) Ankara'da yarattığı etkiyi vurgulayarak, ABD'nin SSCB'ye verdiği yanıt notasında “...Türkiye'nin kesin olarak, Boğazlar'ın savunmasında birinci derecede sorumlu olması gerektiği düşüncesinde olduğunu belirttiğini aktarmaktadır” (Toker, 1990, s.139). Tekeli ve İlkin “Türkiye'deki değişimleri yalnızca dış etkilere bağlayan bir açıklama yerine, savaş içinde ülkenin iktidarına el koyan sınıfların konumlarındaki ve bağlaşımlarındaki değişimle yaşanan ekonomik sıkıntıların devletçiliğe yüklenmesi, bu yükselen sınıfların liberal bir ekonomiye geçişi savunması için yeterli bir ideolojik malzemeyi de sağladığı, yönünde bir üçüncü görüş geliştirilebileğini ileri sürmektedir” (Tekeli ve İlkin, 2004, s.370).

14 Ağustos 1946'da güvenoyu alarak göreve başlayan Recep Peker, hükümetini sunuş konuşmasında SSCB'nin güncel tavır ve tutumunu ortaya koyan çok önemli açıklamalarda da bulunmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 415-416). İsmet İnönü de (Sovyet notaları hakkında) tanınmış bir Amerikalı gazeteciye de şunları söylemiştir: “...Eğer Rusya gelip de aradaki ihtilafları müsait bir şekilde halletmek teklifini yapacak olursa bile ben Türk siyasetinin Amerikan siyasetiyle elele gitmekte devam etmesi taraftarıyım. Celal Bayar da, birkaç gün sonra bu sözleri aynen tekrarlayarak, kendisinin de aynı düşüncede olduğunu belirtmiştir” (Timur, 2003, s.66). Yani Sovyet notası öncesindeki süreçte Türkiye'de iktidar ve muhalefet Amerika yanlısı bir siyasî yöneliş konusunda aynı noktada bulunmakta olup izlenecek olan kapitalist iktisadî rotanın da kaçınılmazlığını göstermektedirler.

3.3. 7 Eylül 1946 Kararlarının Sürece Etkileri

“Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'nin dış yardım ilişkileri ülkede uygulanan genel iktisat politikasına, iktisadî gereksinimlerin yoğunluğuna ve yardımın sağlandığı ülkelerle olan iktisadî ve siyasî ilişkilere bağlı olarak, farklı süreçlerde farklı biçimde bir ilerleyiş içerisinde olmuştur” (Ertüzün, 1970, s.1-4). Bu dönemde (Batılı) yabancı uzmanlar da ülkenin iktisadî yapısına uygun bir yönetsel örgütlenmenin nasıl olması gerektiğine yönelik incelemelerde bulunup görüşler bildirmiş, devletçi politikalara sıcak bakan bakanlar görevden alınmış, sonuç olarak da Şükrü Saraçoğlu'nun istifasıyla Recep Peker başbakanlığa getirilmiştir. İktisadî politika konusundaki önerileriyle CHP'deki bir evrimi temsil eden Recep Peker hükümetinin programında, özel girişim konusunda daha önceki hükümet programlarında başlık dahi açılmamış olan “...özel girişimi canlandırmak ve desteklemek, onun faaliyetleri önündeki sınırlamaları kaldırmak ve tüm alanlarda gelişmesi için gerekli önlemleri almak” gibi kesin anlatımlar yer almaktadır. Anılan programdaki “...Dış ticaret politikamızın hedefi, çok taraflı ve geniş sahalı mal mübadelerini mümkün kılan serbest dövizle ticaret sistemine katılmaktır. Bu yoldaki çalışmalarımızı verimli kılacak tedbirler alacağız” biçimindeki anlatımlarla da Batı'ya yönelişin açıkça belirtildiği görülmektedir (Arar, 1968, s.167-168).

TBMM, 7 Eylül 1946'da kur ayarlamasına (devalüasyon) dair tarihsel kararını almış, Türk Lirası Dolar karşısında yaklaşık yüzde 117 değer kaybetmiştir. Türkiye bu kararlarla, iktisadî ve malî yönlerden farklı seçeneklere sahip olmasına karşın, büyük bir kur ayarlaması yaparak daha IMF'ye girmeden parasının değerini çok büyük oranda düşürmüş, fonun koşullarını fazlasıyla yerine getirmeye çabalamıştır. IMF'ye üyelik sürecinde yapılmış olan düşük kur ayarlaması onaylanarak "Türkiye "sermayenin otoriter yüzü" IMF'ye resmen üye olmuştur" (Savran, 2009, s.9).

7 Eylül 1946 kararları yalnızca aceleyle alınmış olmaktan ötede, içinde başka nedenleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu kararları doğuran nedenleri, sadece içsel bağlamda ele almak yeterli olmayacaktır. Bu olay yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî tarihi açısından çok önemli bir dönemeç değil, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan iktisadî, siyasî ve askerî dış etkenlerin yanısıra, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya gündemine izlemsel kapsamda eklenen ABD kaynaklı ticaretin serbestleştirilmesi, liberal demokrasi ve kapitalistleştirme-bağımlılaştırma vb. olgular düzleminde düşünülmelidir. Batı kulübüne dahil olabilme amacıyla yapıldığı anlaşılan bu düzenlemelere büyük önem verilmiş ancak ülkenin yapısal koşulları yeterince değerlendirilmediği ya da dünyadaki siyasî ve iktisadî gelişmeler doğru yorumlanamadığı için bahse konu kararlar, hiç de amaçlanan olumlu getirileri sağlamayan uygulamalar olarak tarihimizdeki yerini almıştır.

7 Eylül 1946 kararları sonuçta ihracatçı ve büyük çiftçilerin çıkarlarına uygun bir önlem olmuştur. İthalatta liberalizasyona gidilmesi de sanayinin gelişmesini olumsuz etkilerken kazançlı çıkan taraf ticaret sermayesi olmuştur. Bu durum, Türkiye'de o dönemde devlet aygıtının dönemsel koşulların nesnel gereklilikleri doğrultusunda doğru karar alıp uygulama yetisini gösteremediği, bunun altında yatan temel nedenin de sınıfsal ilişkilerin siyasî karar alıcıların uygulamalarının nitelik, içerik ve kapsamını önemli ölçüde olumsuz bir biçimde etkilediği, yönündeki savımızı doğrulamaktadır.

Türkiye'nin Batı'ya yönelişinde önemli bir etken de, İngiltere ve Amerika'nın Boğazlar'a uluslararası bir statü verilmesini savunmalarına karşın, SSCB notaları sonrasında Türkiye'nin yanında yer almaları olmuştur. Bu tavrın sonucu olarak Türkiye, yönünü tamamen Batı Bloku'na çevirmekle kalmamış ve bu uğurda taahhüt verme durumuna da gelmiştir. Bu anlaşmaların ilk somutluğu, Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinin kullanılmasında görülmüştür. Ayrıca 6-7 Eylül 1946 devalüasyonundan bir ay sonra, Ekim 1946'da Türkiye ABD'den 50 milyon dolar kredi almıştır. Belirtilen kredinin neden alındığı, belirtilen tarihlerde döviz ve altın birikimi -kendi ölçülerinde- yeterli sayılacak bir düzeyde olan Türkiye'nin, yeni iktisadî ve siyasî tercihleri bağlamında değerlendirilmelidir.

Devalüasyon kararlarına karşı ana muhalefet partisi "DP, ilk günlerde konuya (belki de ileriye düşünerek) ölçülü yaklaşmıştır" (Tunaya, 1960, s.669).

Yukarıda aktarılmaya çalışılan iç ve dış dinamikler bağlamında Türkiye'nin, beklenildiğinden de çok büyük bir kur ayarlaması yaparak parasını ve ihracatını *liberallestirmeye* çalışması konusunda iktidar, muhalefet, akademik çevreler ve basın büyük bir oydaşma durumunda olmuşlardır: Aykırı ya da eleştirel bir ses yoktur, çok azdır ya da sesini duyuracak-etkide bulunabilecek güçten yoksundur. Türkiye; iktidarı, muhalefeti, bürokrasisi, sınıf ve katmanları ile ABD öncülüğündeki Batı kapitalizmine eklemlenmenin beklenen refah ve bolluğu getireceğine inanmış ve adeta büyülenmiş bir durumda kapitalist dünyaya hızla eklemlenme yoluna girmiştir.

3.4. Kapitalizmle Eklemlenme Sürecini Hızlandıran Raporlar ve ABD Taraftarlığı Yarışında Son Dönemeçler

1946 yılında, ABD'nin büyük bankalarından Irving Trust Bankası İkinci Başkanı L.I. Estrin, Doğu Avrupa ve Orta Doğu bölgelerinde iş yapma olanakları saptamak üzere bir inceleme gezisi yapmış ve Türk ekonomisini detaylı olarak incelediği raporları, belirtilen bankaya sunmuştur. Trust'un, seriler halinde hazırladığı bu raporlarda, Türkiye ekonomisine ilişkin ilginç saptama ve değerlendirmeler göze çarpmaktadır. Raporda, Türkiye'deki devlet kapitalizminin ideolojik olmadığı, millî nitelikte sanayileşme çabasında olan Türkiye'nin bu amacını gerçekleştirebilecek yerli sermayesi olmaması ve var olan özel sektörün de tecrübesizliği nedeniyle bu yolu tercih ettiği vurgulanmakta "...duvarlarında, yapılan ilerlemelerin, üzerlerinde iğneler ve çizgilerle işaretlendirilmiş haritalar ve planlar asılı, modern bir Türk memur ve bankacısının çalışma odası, yeni ruhun bir maskesini teşkil etmektedir" denilmektedir. Buna karşın raporda "...Ecnebilerin ve yerli ekalliyet gruplarının Türk ekonomik hayatına faydalı bir surette yardım edebilecekleri hususu, henüz umumiyetle kabul ve takdir edilememektedir" yönündeki dikkat çekici bir nokta da bulunmaktadır (İktisadî Yürüyüş, 4.11.1946, s.165).

Savaş sonrası yıllarda Türkiye'ye gelen Amerikalı heyetler, Türkiye'nin o ana kadar izlediği ulaştırma politikasını sert bir biçimde eleştirerek, raporlar hazırlamış, böylelikle karayolculuk akımının başlatılmasında büyük bir rol oynamışlardır. Bu heyetlerin önerisine uygun olarak 1948'de Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve böylelikle bundan sonraki dönemde Türkiye'nin sosyo-iktisadî gelişmesinin yönünü belirleyici bir unsur olacak olan karayolları politikası kamusal örgütüne kavuşmuştur.

1947 yılında IMF anlaşmasının imzalanmasından hemen önce Türkiye'ye gelen ve çeşitli bölgeleri gezerek ülkenin iktisadî durumu hakkında kapsamlı bir rapor hazırlayan Max Thornburg'un "*Türkiye'nin Bugünkü İktisadî Durumunun Eleştirisi* başlıklı raporunda, Avcıoğlu'nun deyimleriyle "*haysiyet kırıcı*" oldukça öznel anlatımlar yer almaktadır" (Thornburg, 1950 s.45-47). Thornburg Türkiye'de uygulanmakta olan devletçilik politikaları başta olmak üzere iktisadî politikalarını eleştirmekte, kendince öneriler getirmektedir.

Bu gelişmeler sürerken, "Truman Doktrini kapsamında 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında bir anlaşma imzalanmıştır" (Oran, 2001, s.492). Buna göre; "Türkiye'ye yapılacak 100 milyon Dolar tutarındaki askerî yardımın 5 milyon Doları karayolu yapımına katkıda bulunmak üzere ayrılmıştır. Yol programı, Birleşik Devletler Yollar İdaresi (USPRA) tarafından yönetilecektir. ABD Yol Yapım Heyeti, 1 Aralık 1947'de Türkiye'ye gelmiş, heyet başkanı H.E. Hilts, basına yaptığı açıklamada, Türkiye'de 12.500 km. karayolu inşa edileceğini belirtmiştir" (Koçak, 2015a, s.427).

Türkiye'nin Yol Durumu başlığını taşıyan Hilts Raporu, Türkiye'nin Marshall Planı'na alındığı 1948 yılında Türkiye'ye yardım programı çerçevesinde hazırlanmış ve aynı yıl Bayındırlık Bakanlığı'na sunulmuştur. Rapora göre; "1949'da Türkiye'de karayolları 21 638 km'dir. Bunun sadece 530 km'si asfalt olup büyük bir kısmı da kullanılamayacak kadar bozuktur. İlk aşamada, SSCB'den gelecek olası bir tehdit gerekçesiyle, İskenderun-Malatya-Erzurum ve Bulgaristan'dan gelecek olası bir tehdit gerekçesiyle de İskenderun-Ankara-İstanbul-Edirne karayollarının yapımı öngörülmekte, yol programlarının uygulanabilmesi için 4.000.000 TL kaynağa gerek duyulmaktadır." (Güven, 1998, s.9).

Türkiye'ye karayolculuğu ve üretmek yerine, satın almayı telkin eden Hilts Raporu ile Thornburg Raporu arasında belirgin bir anlayış benzerliği vardır. Örneğin Thornburg raporu; "...Türkiye'nin 3000 traktör üretmesini içeren traktör fabrikası projesini eleştirmekte,

Türkiye'nin gereksiniminin traktör olmadığını, bunun yerine dış alıma gidilmesi gerektiğini” vurgulamaktadır (Güven, 1998, s.91).

Diğer yandan ülkemizde karayolculuk politikasının 1947 yılından başlayarak süreklilik gösterdiğinin altını çizmek gerekmektedir. “Aslında DP, CHP iktidarı tarafından temelleri atılan karayolu politikasını geliştirip tamamlamıştır. Dolayısıyla CHP ile DP arasında ulaştırma politikası açısından fark olduğu gibi savlar, görüldüğü üzere gerçeklerle hiçbir biçimde uyuşmamaktadır” (Koçak, 2015b, s.608). Nitekim 1947 yılında *Times* gazetesinde, “Türk siyasal sisteminin ABD modeline oturduğu belirtilen bir yazıda, CHP ile DP'nin birbirlerini bütünleyici iki parti oldukları, dış politikada aynı çizgiyi benimsedikleri ve iç politikada da yalnızca bir iki konuda ayrıştıkları vurgulanmaktadır” (Cumhuriyet, 14.5.1947, s.3).

Tapu Kanunu'nda bu yıllarda yapılan değişiklikler de bu girişimlerin en önemlileri arasındadır. “Giderek mal durumuna gelen bir üretim unsuru olan toprağın mülkiyeti de toplumsal ve siyasal konu olmuştur. Tarımda kapitalist gelişmeye öncelik veren CHP iktidarı, iç ve dış etkenlerle bu konuya da eğilmek zorunluluğunu hissetmiş, Tapu Kanunu'nda değişiklikler yapan 5519 ve 5520 sayılı kanunlar, bu amaçlarla çıkarılmıştır. “...CHP, bu kanun değişiklikleriyle tarımda mülkiyet ve kredi sorununu bir arada düşünmekte ve uygulamada daha çok büyük çiftçiler lehine işleyecek bir düzen getirmektedir” (Timur, 2003, 141).

“M.W. Thornburg'un *Türkiye: Bir İktisadî Değerlendirme* başlıklı raporunda Türkiye'deki devletçilik uygulamasının keskin bir eleştirisinin yapıldığı ve çözüm yolu olarak Amerikan deneyimleri ışığında liberal bir iktisat politikası tercihinin yapılması gerektiğini önermekte olduğu, görülmektedir” (Yayman, 2005, s.134). Metnin daha önsözünden de anlaşıldığı üzere, Thornburg raporu tarafsız bir inceleme olarak hazırlanmamış olup belirgin biçimde ABD çıkarlarına hizmet etmektedir ve Türkiye'ye ABD güdümünde bir ekonomi politikası önermektedir. Raporun ana ilkerine göre Türkiye'ye; içeride ihracata yönelik tarımın geliştirilmesi, dışarıda ise ticaret ve sermaye değişimlerine serbestlik tanınması, kalkınmada da plancılıktan ve devletçilikten vazgeçilmesi önerilmektedir. Bu çerçevede anılan raporda; Türkiye'nin, savaştan sonra hazırlanan kalkınma planında yer alan, makina ve motor üretimi projesi reddedilmektedir.

Amerika kaynaklı liberal-kapitalist raporların Türkiye'nin ABD odaklı Batı kapitalist sistemine eklenmesi sürecinde önemli bir işlev gördüğü belirgin bir gerçekliktir. Diğer yandan, belirtilen raporları yazdıran odaklar, Türkiye'de iktidar partisi ve bürokrasi içerisinde yer alan, güçleri de hiç azımsanmayacak bir düzeyde olan devletçilik ve millî iktisat taraftarı kişilerin bir biçimde görevden ya da konumlarından uzaklaştırmalarını istemektedir, fakat bunu gerçekleştirecek yeterli mutlak güçten de yoksundurlar, bunun için bulunan formül de, devletçilik ve CHP'yi Batı kapitalizminin istediği biçime dönüştürmek yönünde olmuştur.

3.5. CHP'deki İdeolojik Dönüşüm ve “Hür Dünya”ya Giriş

CHP'nin 1946 seçimlerinde yaşamış olduğu şaşkınlığı ve sonrasında 1950'deki kesin seçim yenilgisini; 1922-1950 arasındaki hükümetlerin iktisat politikası çerçevesinde aldıkları kararların tarımsal nüfusun farklı katmanları üzerindeki etkisine bağlı olarak, köylülüğünün dönüşümü ve tarihsel süreçte her zaman bir çatışma olarak ortaya çıkan, tarımsal artık ürünün sanayileşme sürecine nasıl aktarılacağı sorunsalı bağlamında ele almak gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, iktisadî-siyasî kararlarla toplumsal yapı arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu, anılan süreç sonunda köylü sınıfının (toprak ağalığının öncülüğünde) siyasileşerek, köylülüğün artık yalnızca geçimsel açıdan kazancını artırmak isteyen bir

toplumsal tabaka değil, aynı zamanda önemli bir siyasî unsur durumuna geldiği değerlendirilmektedir.

CHP'nin 1935 programında, kamu yararı ölçütüyle özel girişimlerin devletleştirilebileceği belirtilmektedir (CHP, 1935, s.13). Oysa CHP VI. Büyük Kurultayı'nın 14 Haziran 1943 tarihindeki toplantısında kabul edilen CHP Programı'nda devletçilik, "*ferdin yapamadığını devlet yapar*" biçiminde kabul edilerek en geri çizgiye itilmiştir (CHP, 1943, s. 4).

Devletçilik Türkiye'de, dışsal nedenlerin içsel yansımalarından kaynaklı olarak sona erdirilmiştir. Bu durumun tüzel bir bağlam kazandığı platform 1947 CHP kurultayı olmuştur. "Kurultayın en yoğun tartışmaları, program tasarısının görüşülmesi sırasında da gündeme gelen devletçilik ilkesi kapsamında yaşanmış, bu kapsamda yapılan tartışmalar, CHP'nin çok partili siyasî yaşamın rekabet ortamı içinde kendini yeniden konumlandırmak yönünde harcadığı çabanın önemli bir örneği olmuştur. Söz konusu tartışmalarda delegelerin; parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıkların önemli bir bölümünü, CHP'nin temel başarısızlık nedenleri arasında gördükleri devletçilik ilkesiyle ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır" (Akgül, 2008, s.45-78). Sonuç olarak CHP, VII. kurultayında kabul ettiği programında devletçiliği "*...Özel teşebbüslerin başarmaya imkân bulmadığı veya yeter derecede başaramadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir*" biçiminde tanımlamış, devletçiliği neredeyse sadece özel girişimciliğin yardımcısı konumuna getirmiştir (CHP, 1947, s.5).

1947 CHP kurultayında kabul edilen program ile de parti içindeki devletçi kanat kesin bir yenilgiye uğramıştır. Bu kurultay, aynı zamanda devletçiliğin "*resmî ve orijinal bir iktisat siyaseti olarak tarihe karışmasını*" da belgelenmesi bağlamında önem taşımaktadır. Aynı süreçte CHP, "yeni iktisadî anlayışını, öncelikli olarak tarım alanında uygulamış ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun toprak ağaları üzerinde müthiş bir rahatsızlık yaratan 17. maddesini kaldırmaya karar vermiştir" (CHP, 1947, s.12).

1947 yılı içinde devletçilikten uzaklaşma yönündeki gelişmeler, bu amaçla çeşitli yasal düzenlemelerin de yapılmasına neden olmuştur. VII. Kurultay, iktidar partisini siyasî duruş bakımından ana muhalefete iyice yaklaştırmıştır. CHP halk nezdindeki popülerliğini korumak amacıyla DP ile çetin bir yarışa girişmiş iktisadi ve ideolojik ödünler vermek durumunda kalmıştır.

VII. Kurultay sonrasında CHP'de ve özellikle kamu malî bürokrasisindeki devletçilik yandaşları etkin konum ve görevlerden uzaklaştırılmış, yerlerine hedeflenen sürece zarar vermeyecek isimler getirilmiştir. Böylelikle Marshall Yardımları ve Truman Doktrini sorunsuz biçimde benimsenerek, iktidar değişse bile ülkenin siyasî ve iktisadî rotasının ABD öncülüğündeki Batı kapitalizmi doğrultusunda olmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır.

3.6. Kapitalizme Eklemlenme Sürecine Etkileri Bağlamında Truman Doktrini ve Marshall Yardımları

Akademik ve siyasî yazında, "*yardım mı emperyalist bir araç mı olduğu çok tartışılan, askeri alandaki teknik ve altyapı hizmetleri başlıklarıyla öne çıkan Truman Doktrini, ardından İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa üzerinde yarattığı hasarı karşılama savıyla dünya gündemine yerleşen Marshall planı, uluslararası güç dengesinin ABD lehine değiştiği yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır*" (Dik, 2008, 947). İnsanî yardım görünümü altında sunulan Marshall yardım paketi, gerçekte savaş sırasında biriken Amerikan mallarının pazar gereksinimleri başta olmak üzere, Avrupa'nın yeniden imarının ABD tarafından yapılmasını öngören iktisadî-siyasî bir program olup ayrıca Türkiye'nin ABD'ye yönelişinin gerekçelerinden biri olma işlevi de görmüştür.

ABD'nin yardımlarına karşılık olarak Türkiye, savaşta yıkıma uğrayan sınıasını yeni baştan kurması için Avrupa'ya gerekli hammaddeleri sağlamak amacıyla, tarım ve madencilik sektörlerine öncelik verecektir. "Bu politikaları yaşama geçirebilmek için, 12 Temmuz 1947'de Türkiye ve ABD arasında bir anlaşma imzalanmıştır" (Koçak, 2017, s.15-53). Anlaşma, hem güvenlik yapılarının güçlendirilmesi hem de iktisadî alanın dengeye kavuşturulması amacıyla yapılmıştır. Antlaşmanın ikinci maddesindeki "...Türkiye Hükümeti yapılan yardımı tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda kullanacaktır" (Resmî Gazete, 1947). biçimindeki anlatımlar, Türkiye'nin bundan sonra ABD'den alacağı hemen hemen tüm iktisadî yardımlarda yer alacak olan kalıplaşmış anlatımlar olacak ve ABD, yaptığı yardımlar yoluyla Türkiye'nin iktisadî ve siyasî alanlarına doğrudan müdahalede bulunacaktır. Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluşturan bu anlaşmanın önemi, bundan sonra iki ülke arasındaki siyasî ve iktisadî ilişkilerin -1974'e kadar- tamamen Amerikan hegemonyası çerçevesinde yürütülmesi olmuştur.

Avrupa ülkelerinin hammadde ve tarım ürünleri gereksinimlerini karşılama görevini üstlenen Türkiye, Marshall yardımlarından küçük de olsa bir pay alabilmiştir. "...CHP, Marshall Planı'na dahil olabilmenin karşılığında devletçilik ilkesine veda etmiştir" (Dik, 2008, s.970).

Savaş sonrası dünyanın yeni hegemon gücü olarak konumlanan ABD, Türkiye'yi kurulmasına öncülük ettiği yeni uluslararası iktisadî-siyasî sistemin bir parçası olarak görmek istemekte, buna karşılık Türkiye de, gelecekteki yapısal dönüşümleri gerçekleştirebilmek açısından, bu sistemin kurumlarına katılmayı kendi çıkarları açısından yararlı bulmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında, bu durum aslında Türkiye'ye özgü bir durum da değildir: İncelenen dönemde Türkiye gibi geri kalmış ülkeler, sömürgeciliğin yörüngesinde, orta ve uzun vadede bağımlı ve çarpık gelişme çizgisinin dışına çıkamayacakları yönelimleri tercih etmek zorunda bırakılmışlardır. "Bu bağımlılık ilişkisinde, bağımsız bir sanayileşme deneyinin Türkiye modeline, devletçiliğe, yer olamayacağı açıktır. Sonuç olarak Marshall yardımı kapsamına alınma süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî ve siyasî bağımsızlığından ödün verilmesine, hatta bu alanlarda, millî gururun çoğu zaman önemli ölçüde zedelenmesine neden olmuştur" (Rozaliyev, 1978, s.293).

Gelinen noktada Türkiye'nin *kendi kendine sanayileşerek kalkınma* ülküsü, yerini ABD'nin istemleri doğrultusunda tarıma dayalı bağımlı bir kalkınma modeline bırakmıştır. Dünya kapitalist sistemine bağımlılık ilişkisi çerçevesinde dahil olma, iktidar ve muhalefetin ABD'yle her yönden yakınlaşma konusundaki çabalarının, belirtilen sürecin gerçekleşmesinin Türkiye açısından olan iktisadî ve siyasî nedenlerinin, yapısal-işlevsel kaygılardan değil, daha çok içsel, dönemsel ve popülist güdülerden kaynaklandığı, yönündeki savımızı destekler niteliktedir.

3.7. "Hür Dünya"ya Yöneliş Yolunda İstanbul Tüccar Derneği ve Türkiye İktisat Kongresi'nin Önemi

Ticaret sermayesinin sözcülüğünü üstlenmek amacıyla 1947 yılında kurulan İstanbul Tüccar Derneği, birçok konuda iktisadî açıdan çalışmalar yapmış, görüşlerini yaymak amacıyla Ocak 1948 yılından başlayarak Türkiye İktisat Mecmuası'nı yayımlamaya başlamıştır.

Bu süreçte CHP ise yeni programına uygun bir tutumu benimsemekte bocalamaktadır: Bir yandan özel girişimciliği ilke edinen bir iktisat politikası yoluyla güçlü sınıflara yaklaşmaya çalışmakta, diğer yandan da bu yaklaşımın sınıfsızlık savındaki halkçılık ilkesiyle çelişmekte olduğu gerçeğinin üstünü örtememektedir.

1947 CHP kurultayında, özel girişimciliğin tamamlayıcısı konumuna indirgenen devletçilik ilkesi, 1948 yılının sonuna gelindiğinde İstanbul Tüccarlar Derneği tarafından düzenlenen İstanbul İktisat Kongresi ile tarihe karışmıştır. “Çatışma ve uzlaşmanın içiçe geçtiği bir tablo içinde gerçekleşen 1948 İktisat Kongresi’nin belki de en önemli özelliği 1923 İktisat Kongresi’nde benimsenen birçok ilkenin terk edilmiş olmasıdır. 1948 İktisat Kongresi’yle Türk burjuvazisi, yeni tercihlerini yabancı sermayenin ve özel girişimciliğin özendirilmesi yönünde belirtmiştir” (Bayramoğlu Özügürlü, 2008, s.1061).

1920’lerde ve 1930’larda devletçiliği savunanlar 1948’de devletçiliği en yoğun ve ağır şekilde eleştirmişlerdir. Bazı milletvekillerinin de izlediği kongrede devletçilik ilkesi kırtasiyecilik ile özdeşleştirilerek sert bir biçimde eleştirilmiş, devletin -ilke olarak- iktisadî yaşamdan çekilmesi benimsenmiştir. Günümüzde de çok tartışılan konulardan birisi olan özelleştirme, ilk kez bu kongrede dile getirilmiş, devletin işletmecilik yapmasından hızla vazgeçmesi önerilmiştir. Başta Şevket Süreyya Aydemir olmak üzere devletçiliği savunanlar ise kongrede bir varlık gösterememiştir. Kongrenin önemli bir eksikliği de, işçi temsilcilerinin görüşlerine yer verilmemiş olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kongrenin tüccar ve sanayicilerin görüş ve dileklerini ağırlıklı olarak yansıttığı görülmektedir.

1948 Türkiye İktisat Kongresi, devletçiliğe, resmî görüşlerin dışında, farklı bir açılım getirmektedir:

“Cumhuriyet döneminin başlangıcında devlet, kurucu ve geliştirici görevini yerine getirmiş, iktisadî yapısını güçlendirmek için birçok alanda işletmeciliğe girişmiş, bazı alanlarda tekeller oluşturarak piyasa yapısına müdahalede bulunmuştur ama artık devletin iktisat politikası özel mülkiyete dayanmalı, bireyin iktisadî özgürlüğünü korunmalı, iktisadî alanda özel girişimi temel almalı ve sosyal adaleti benimsemelidir. Devlet iktisadî yapının temellerini bu biçimde attıktan sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede kamu hizmetleri sayılan işlere ve asıl görevi olan iktisat politikasının işletmecilik dışında kalan inceleme, düzenleme ve denetleme vermeli, bu tür hizmetlerin dışında kalan tarım ve sanayi işlerinden, giderek eline çekmelidir” (Toprak, 1982 s.37-42).

“Şemsettin Günaltay tarafından Ocak 1949’da kurulan hükümet programında, ABD’den alınan/alınacak yardımlar, birinci derecede önem verilen hususlar arasında yer almaktadır ki, bu anlatımlar bir Türkiye Cumhuriyeti hükümeti programına ilk kez girmektedir” (Arar, 1968, s.207). Gelinen noktada Türkiye, resmî, siyasî ve iktisadî açıdan ABD’nin üstünlüğünü kabul etmekte, kendisini de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın (AEİT) bir üyesi olarak görmektedir

Sonuçta Türkiye Cumhuriyeti’nin özellikle ilk çeyrek yüzyıllık dönemi, bağımsız bir iktisadî kalkınmayı gerçekleştirme çabalarına sahne olurken, ne yazık ki bunun sonucu ABD’ye tam anlamıyla bağımlı bir iktisadî modele geçilmesi olmuştur.

4. SONUÇ

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından sonra millî burjuvazinin, sınıfsal, iktisadî ve siyasî etkisi sürekli olarak artmıştır. Millî sanayi sermayesinin yükselişi, aynı zamanda Türk-Müslüman olmayan sermayenin “ayıklanması” süreciyle eş zamanlı gerçekleştirilmiş, ilerleyen süreçte de sermayenin büyük bir bölümü millî sermayeye dönüşmüştür.

Öte yandan, geleneksel-dinsel ilişkilerin egemen olduğu muhafazakâr bir toplumsal yapıda saltanat ve hilafeti kaldırarak, laik ve çağdaş bir toplumsal yapı kurabilen Cumhuriyetin, toprak reformunu ve sınıfsızlık savı üzerine kurulmuş olan halkçılık ilkesini bir türlü gerçekleştirememesi, dönemsel olarak TBMM’de egemen olan sınıfların siyasî gücünü göstermektedir. Bu çerçevede Cumhuriyet sonrasında Türkiye’deki kapitalistleşme sürecinin;

millî burjuvazinin, devletçilik kalkını altında kendisini yabancı sermayeye ve üretici sınıfın taleplerinin baskısına karşı koruyarak büyümesini sağladığı bir çizgi izlediğini, ortaya çıkan iktisadî yapının ise gerçek anlamıyla liberal olamayan fakat hiç bir biçimde de sosyalist olmayan bir tür devlet kapitalizmi olduğunu belirtmek olanaklıdır. Bu çerçevede, Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde yabancı sermayenin gücünün, başlangıçta tekelci sermayeye özgü yöntem ve biçimlerinden oluştuğunu, millî-kapitalist sermayenin gelişmesinin ancak yabancı ve/veya gayrimüslim sermayenin tasfiyesinden sonra gelişme gösterebildiğini, bu süreçte millî burjuvazinin çıkarlarını savunmada en önemli dayanağının da devlet olduğunu belirtmek olanaklıdır.

Türkiye Cumhuriyeti’ni bir tür devlet kapitalizmine yönelten önemli bir neden, millî burjuvazinin büyük sanayi işlerine girişmemesi ya da gereksinim duyulan temel sektörleri oluşturabilecek güçten yoksun olmasıdır. “Devletçilik yoluyla kapitalizm kurma” çabalarının, içinde bulunulan koşullardan kaynaklanan zorunlulukların sonucu olarak ortaya çıkmış olduğu, incelenen dönem bakımından ülkenin dışarıya olan olağanüstü bağımlılığı, son derece dar olan iç pazarın, kapitalist bir sistemin verimli bir biçimde işleyebilmesini sağlayacak nitelikten ve ölçekten çok uzak bulunması vb. nedenlerin özel girişimciye, ticaret, tefecilik ya da bankacılık gibi faaliyetleri kadar yüksek kârlar garanti etmemesi, böylece özel girişimciler açısından, ticaret-sanayi alanında yatırım yapmayı çekici olmayan, hatta riskli bir duruma getirmesi de değerlendirilmelere katılmalıdır. Bu gerçeklikler doğrultusunda devlet, büyük ölçekli sanayi işletmeleri, tarım çiftlikleri kurmuş, diğer yandan da kooperatif örgütlenmesi ve özel fabrika girişimlerini de ciddi boyutlarda desteklemiştir. Bu çalışmaların hepsinde ortak olan nokta, burjuvazinin çıkarlarına uygunluk olmuştur. Tüm bu süreçlerde devletin, sınıflar arası eşitsizliği azaltacak biçimde başarılı politikalar yürüttüğünü belirtebilmek olanaklı değildir.

İkinci Dünya Savaşı koşullarının yani dışsal olumsuz etkenlerin yanında, karaborsa, vurgunculuk, stokçuluk, spekülasyon ve pahalılığa bağlı olarak sayıları artan, savaş zengini bir zümrenin ortaya çıkması, hükümetlerin bu duruma karşı yeterli önlemleri alamaması, zaten var olan vurgun sistemini daha da güçlendirmiş, halk gözünde devlet aygıtının somutlaştığı yapı olan CHP’nin önce saygınlığını, sonrasında da iktidarını yitirmesine neden olmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde toprak mülkiyeti tablosu da hükümetlerin, hâttâ bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün çabalarına karşın hemen hiç değiştirilememiştir. Aslında bu dönemde Türkiye’de devletin, özellikle kırsal kesimde mülkiyet ilişkilerini değiştirememesinin nedeni bellidir: CHP kuruluşundan beri, bazı zorunlulukların da etkisiyle, eşraf ve toprak ağalarının oldukça etkili olduğu bir parti olmuş, parti içinde işçi-köylü sınıflarının gerçek anlamda temsili ise olanaklı olamamıştır. CHP’nin, DP çizgisinden -bir ölçüde de olsa- ideolojik ve sınıfsal anlamda farklılaştığını gözlemleyebilmek için 1960’lı yılların ikinci yarısına dek beklemek gerekecektir.

İkinci Dünya Savaşı’yla başlayan süreçte ayrıca, ısrarla *sınıfsız* olduğu savunulan bir toplumda, aslında çıkarları birbirinden oldukça farklı sınıfların var olduğu netleşmiş ve bunlar arasındaki ayrımlar keskinleşmiştir. Piyasanın yeni koşullarından yararlanabilmeyi başaran kesimlerin birikimlerinde çok büyük artışlar olurken, dar gelirli kitleler giderek önemli ölçüde yoksullaşmıştır. Sonuçta, ülkenin sanayileşmesi yolunda önemli atılımları gerçekleştirmenin iktisadî aracı olarak tasarlanmış ve büyük ölçüde başarılı da uygulanmış olan devletçilik politikaları hedef tahtasına oturtulmuş, yaşanan tüm iktisadî ve hâttâ toplumsal olumsuzlukların nedeni devletçilikmiş gibi sunulmaya başlanmış ve giderek yükselen sınıfların iktisadî-siyasî savlarına ideolojik dayanak olmuştur.

Dünya Bankası ve IMF'ye üye olunmasıyla, savaş sonrası yeniden kurulan dünya siyasetinde Türkiye'nin tercihinin ABD öncülüğündeki Batı Bloku olduğu iyice netleşmiştir. Diğer yandan Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde kapitalist Batı Bloku (ABD) ile askerî-siyasî-malî ve iktisadî boyutlarda gerçekleşen ilişkiler, Türkiye açısından, muhataplarının eşitsiz bir biçimde kazançlı olduğu, çarpık ve negatif bir bağımlılık ilişkisinin süregelen olduğu nitelikte gerçekleşmiştir. Aslında ABD'nin savaş sırasında biriken arz fazlasının pazarlanması ve Avrupa'nın yeniden imarının ABD tarafından yapılması amacıyla yürürlüğe konulan Marshall Planı; Batı Bloku'nun (ABD) Doğu Bloku'nu (SSCB) iktisadî görünüm altında, siyasî ve askerî olarak çevrelemesi ve böylelikle de kapitalizmin merkezi açısından SSCB'nin olası negatif etkilerini en aza indirme planı olarak uygulanmıştır. Bu yardım ve devamındaki süreçte Türkiye Cumhuriyeti, iktisadî kalkınma ve borçlanma konusunda öncelik yetkisini yitirmeye başlamıştır. Sözkonusu yardım ve üyelikler sonucu yerli büyük sermaye, büyük uluslararası tekellerle olabildiğince yakınlaşarak, önce işbirliğine sonrasında da bu tekellerin güdümüne girmiştir. Bu ilişkiler dışa bağımlılığın derinlenmesine, ülkede (zaten var olan) sınıflar arası eşitsizlik ve dengesizliğin daha da artmasına, devlet aygıtı üzerinde uluslararası sermayenin ve onun yerli uzantıları olan tekellerin etkisinin kalıcılaşmasına neden olmuştur. Sağlanan yardımların karşılığı ise, yabancı yatırımcılara verilen ve Türkiye'nin millî çıkarlarını ciddi biçimde çiğneyen sözde kazanımlar olmuştur.

Türkiye'nin dünya kapitalist sistemine eklenmesi sürecindeki tabloya baktığımızda ülkenin iktisadî, siyasî ve toplumsal yapılarında ortaya çıkan olumsuz durumların, iç ve dış dönemsel nedenlerden (popülist kaygılardan ve uluslararası boyutlardaki sınıfsal çıkarların yönlendirmesinden vb.) kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bahsekonu süreçteki gelişmelerin, üretim ve mülkiyet ilişkilerinin dokusundan kaynaklandığı ve sınıfsal temelli ilişkiler çerçevesinde incelenerek değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ö.Ö. (2009). Siyaset Yönetim İlişkisi Kurumsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Akgül, H. (2008). VII. CHP Kurultayı'nda Devletçilik Tartışmaları ve 1947 CHP Programı'nda Devletçilik, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 58:1, 45-78.
- Arar, İ. (1968). Hükümet Programları (1920-1965), İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1996). Türkiye'nin Düzeni (Dün Bugün Yarın), İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bakar, B. (2013:2). "İstanbul'da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suiistimalleri (1942-1946)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 12:24,1-60.
- Barkan, Ö. L. (1980). Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Bayramoğlu Özuğurlu, S. (2008) "1949:Siyasal Rota- Halkçılık ve Bağımsızlık Yerine Hür Teşebbüsçülük ve Amerikancılık ", (ed) Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde, Ankara Üniversitesi: SBF Yayını.
- Belli, S. (1994). Boşuna mı Çiğnedik, İstanbul: Belge Yayınları.
- Berkes, N. (1997). Unutulan Yıllar, ed: Sezer R., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2005). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, Ankara: İmge Yayınları.
- Boratav, K. (2006). Türkiye'de Devletçilik, Ankara: İmge Yayınları.
- Buğra, A. (2003). Devlet ve İşadamları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CHP, (1935). CHP Programı, Ankara: Ulus Basımevi.
- CHP, (1943). CHP Programı, Ankara: Zebermat Matbaası.
- CHP, (1947). CHP Programı ve Tüzüğü, Ankara: (yay.yok).
- CHP, (1948). Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara:Ulus Basımevi
- Çınar, T. (2008). "1942: "A'dan Z'ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü", (ed.), Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde; Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.
- Çiner, C.U. (2008). "1946: "Demokrasiye Kavuşma", (ed.), Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde; Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.
- Dik, E. (2008). 1948: Marshall Planıyla "Hür Dünya"ya giriş", (ed.) Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde, Ankara Üniversitesi: SBF Yayını.
- Demokrat Parti, (1946). Tüzük ve Program, Ankara: (yay.yok).
- Devlet İstatistik Enstitüsü, (2003). İstatistik Göstergeler (1923-2002), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Erim N. "Demokrasi Gaye midir Vasıta mı?", Ulus Gazetesi, 30 Mayıs 1946.

- Ertüzün, T. (Eylül-Ekim 1970). “Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, (30:1-4)
- Güler, A. B. (ed.), (2008). Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA).
- Güven, S. (1998). 1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri Hiltz Raporu/Thornburg Raporu/Barker Raporu, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.İktisadî Yürüyüş Dergisi, (1948), İstanbul.
- İnce, E. (2008). “Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, (V/13:2006/Güz), 59-78.
- Karaömerlioğlu, M. A. (Mart-1998). “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi" Birikim Dergisi, 107.
- Keyder, Ç. (1990). “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası” (ed.), Schick, İ.C., ve Tonak E.A “Geçiş Sürecinde Türkiye” içinde, İstanbul: Belge Yayınları.
- Koçak, C. (2013). Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1950) 2. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2015a). Geçmişiniz İtinayla Temizlenir, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2015b). Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt-4: Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2017). Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt-6: CHP İktidarının Sonu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Makal, A. (2007). Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metinsoy, M. (2016). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz T. (2013). (ed.), Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950), Ankara: TBMM Basımevi.
- Oran, B. (2001). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler,Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ökte, F. (1951). Varlık Vergisi Faciası, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Övgün, B. (2008). “1947:Uluslararası İç Politika, (ed.), Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde; Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.
- Özügurlu, Bayramoğlu, S. (2008). “1949:Siyasal Rota-Halkçılık ve Bağımsızlık Yerine Hür Teşebbüsçülük ve Amerikancılık”, (ed.), Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde; Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.

- Resmî Gazete “Millî Korunma Kanunu”, (1940) Resmî Gazete (Sayı:4417) (1940, 26.Ocak) “<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.3780.pdf>”, e.t.: 22.02.2018. Resmî Gazete (Sayı:5173), (1942, 1 Ağustos)
- “Toprak Mahsulleri Kanunu”, (1944) Resmî Gazete: 1944, 28.Nisan (Sayı: 5693) “Türkiye Hükümeti İle Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında 12 Temmuz 1947 Tarihinde Ankara’da İmzalanan Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma’nın Onanmasına Dair Kanun”, (1947, 1.Eylül). Resmî Gazete (Sayı: 6699) Tarih: 1947,5. Eylül)
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905123.pdf (e.t.:22.02.2018)
- Rozaliyev, Y.N. (1978). Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960), çev.: Yaran, A. Ankara: Sol Yayınları.
- Sander, O. (2016). Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Savran, S. (2009). Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm, İstanbul: Yordam Yayınları. TBMM Zabıt Cerideleri: Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981). S. Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı, Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2004). Cumhuriyetin Harcı Cilt:2 Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tezel, Y.S. (1982). Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınevi.
- Timur, T. (1993). Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Timur, T. (2003).Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Thornburg, M. W. (1948). Türkiye Nasıl Yükselir?, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Thornburg, M. W. (1950). Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi, çev:Artuner, N. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası.
- Toker, M. (1990). Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Schick, İ.C. ve Tonak E.A. “Geçiş Sürecinde Türkiye” İstanbul: Belge Yayınları.
- Tokgöz, E. (1998). Ekonomide 75 Yıl, Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (C:16, S:1-2), s.1-28.
- Toprak, Z. (Haziran-Temmuz 1982). “Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi”, İktisat Dergisi, 211-212, s. 37-42.
- Tunaya, T. Z. (1960). Türkiye’de Siyasî Partiler 1859-1952, İstanbul: Arba Yayınları. Ulus (Sahibi: CHP Ulus Müessesesi, Basıldığı Yer: Ankara).
- Velidedeoğlu, H. V. (1973). Türkiye’de Üç Devir, İstanbul: Sinan Yayınları.

Yayman, H. (2005). Türkiye'nin İdari Reform Politiđi, Ankara Üniversitesi SBE KYSB (Yönetim Bilimi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.